

سرشناسه:	علیزاده موسوی، سیدمهدی، ۱۳۴۹ - Alizadeh Mousavi, Seyyed Mehdi
عنوان و نام پدیدآور:	الزهرشناسی / سیدمهدی علیزاده موسوی.
مشخصات نشر:	قم: نورالامین، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری:	۳۰۴ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۷۱۵۶-۰۲-۷
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
موضوع:	جامعه‌الزهر
موضوع:	Jāmi' al-Azhar
موضوع:	دانشگاه‌ها و مدارس عالی -- مصر -- تاریخ
موضوع:	Universities and colleges -- Egypt -- History
موضوع:	شیعه -- مصر -- تاریخ
موضوع:	Shi'ah -- Egypt -- History
رده بندی کنگره:	LG ۵۱۱
رده بندی دیویی:	۳۷۸ / ۶۲۱۶
شماره کتابشناسی ملی:	۶۲۳۷۱۰۴

NBP۲۴

الزهرشناسی

مؤلف: سید مهدی علیزاده موسوی

چاپ اول: ۱۳۹۹ ش / ۱۴۴۱ ق

ناشر: نورالامین ● قیمت: ۳۴۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰ نسخه

 pub.nooralamin@gmail.com

الزهرشناسی

سید مهدی علیزاده موسوی

معارف اسلامی ناب، نیاز بشر تشنه معنویت امروز است. در این دوران که بسیاری آن را عصر پایان جهان می‌دانند، گرایش به دین و معنویت، سرعتی شگفت یافته است. در این میان، اسلام بیشترین سهم را از این گرایش به دین دارد، و چرا چنین نباشد؟ اسلام دین انسانی زیستن، عدالت‌پروری و عشق به هم‌نوع است و بشر این عصر، این گوهر گمشده را در اسلام ناب یافته است. از سوی دیگر، گسترش پرستاب رسانه‌ها و ابزارهای انتشار اطلاعات، بی‌وقفه موجب پدید آمدن پرسش‌ها و شبهات جدیدی می‌شود که تا اندکی پیش از این، هیچ‌کدام از آنها قابل تصور نبود. این انفجار اطلاعات، به‌ویژه در دنیای مجازی، اغلب فرصت ژرف‌اندیشی را از انسان سلب می‌کند و همین موجب شناخت نادرست یا ناقص از بسیاری امور، به‌ویژه مفاهیم و معارف دینی می‌گردد.

بنابراین، تبلیغ و نشر مؤثر معارف اسلامی ناب، رسالت خطیری است که بر عهده همه متولیان این امر می‌باشد. بدون تلاش خالصانه و آگاهانه برای رسیدن به این هدف، پتانسیل عظیمی که در گرایش بشر به معنویت در این عصر پدید آمده، به هدر خواهد رفت.

نشر «نورالامین» به سهم خود می‌کوشد تا بخش اندکی از رسالت عظیم نشر معارف اسلامی ناب را به بهترین شکل ممکن انجام دهد و در این راستا از پیشنهادهای و انتقادهای همه فرهیختگان این عرصه، برای غنا بخشیدن به آثار خود استقبال می‌کند.

فهرست

بخش اول: تاریخ و ساختار

مقدمه	۱۳
-------	----

فصل اول: مصر

۱. جغرافیا	۱۸
۲. مصر پیش از اسلام	۲۰
۳. ورود اسلام به مصر	۲۱
۴. مساجد جامع مصر (پیش از الازهر)	۲۲
الف) مسجد جامع عمرو	۲۲
ب) مسجد جامع العسکر	۲۳
ج) مسجد جامع ابن طولون	۲۳
د) مسجد جامع الازهر	۲۴

فصل دوم: الازهر در طول تاریخ

۱. الازهر در عصر فاطمیان	۲۷
الف) نخستین حلقه درس	۲۸
ب) حلقات درس یعقوب بن کلس	۲۹
ج) نظام آموزشی در الازهر	۲۹
۲. الازهر در عصر ایوبیان	۳۱
الف) تنزل جایگاه مسجد جامع الازهر	۳۱
ب) سلب جایگاه علمی دانشگاه الازهر	۳۲
۳. الازهر در عصر مملوکیان	۳۴
الف) احیای الازهر به عنوان مسجد جامع	۳۴
ب) احیای الازهر به عنوان مرکز علمی	۳۵
ج) تصدیق و اجازه	۳۸
۴. الازهر در عصر عثمانی	۳۹
الف) تأسیس جایگاه شیخ الازهر	۴۲
ب) دگرگونی نظام رواقی در عصر عثمانی	۴۴

فصل سوم: الازهر و تجدد ۴۸

۱. رقابت الازهر با مدارس جدید ۴۹
۲. علماء الازهر و علوم جدید ۵۲

فصل چهارم: الازهر و تحولات نظام آموزشی ۵۴

۱. قوانین آموزشی از سال ۱۸۲۷ م. تا ۱۹۵۲ م. ۵۴
- الف) قانون سال ۱۸۷۲ م. ۵۴
- ب) قانون سال ۱۸۸۸ م. ۵۵
- ج) قانون سال ۱۸۹۵ م. ۵۶
- د) قانون شماره ۱ سال ۱۹۰۸ م. ۵۶
- ه) قانون شماره ۱۰ سال ۱۹۱۱ م. ۵۷
- و) قانون شماره ۴۹ سال ۱۹۳۰ م. ۵۸
- ز) قانون ۱۹۳۶ م. ۵۸
۲. قوانین الازهر پس از انقلاب ۱۹۵۲ ۵۹
- الف) قانون شماره ۱۰۳ در سال ۱۹۶۱ م. (عصر پایان استقلال) ۶۰
- ب) تقسیمات الازهر ۶۲
۱. المجلس الاعلى الازهر ۶۳
۲. مجمع بحوث اسلامى ۶۳
۳. مدينة البحوث الاسلامیة ۶۵
۴. جامعه الازهر ۶۷
۵. معاهد الازهریة ۷۰
- ج) اصلاح قانون الازهر پس از انقلاب ژانویه ۲۰۱۱ ۷۱
۳. دین و الازهر در قانون اساسی ۷۲
- الف) قانون اساسی ۱۹۲۳ م. ۷۳
- ب) قانون اساسی ۱۹۳۰ م. ۷۴
- ج) قانون اساسی ۱۹۵۶ م. ۷۴
- د) قانون اساسی سال ۱۹۷۱ م. ۷۴
- ه) جایگاه الازهر پس از اصلاحات قانون اساسی ۲۰۱۳ م. ۷۶

فصل پنجم: نمودار تشکیلاتی و دانشکده‌ها ۷۸

۱. نمودار تشکیلاتی ۷۸
۲. رشته‌ها و دانشکده‌ها ۸۳
- الف) علوم اسلامی و عربی ۸۳
- ب) علوم کاربردی ۸۴
- ج) علوم انسانی ۸۵

بخش دوم: معرفت دینی

فصل اول: الازهر و منادیان اصلاح..... فصل اول: الازهر و منادیان اصلاح..... ۸۸

۱. محتوای آموزشی..... ۸۸
۲. نقد محتوای درسی الازهر..... ۹۱
- الف) سید جمال الدین اسدآبادی..... ۹۱
- ب) محمد عبده..... ۹۴
- ج) محمد مصطفی مراغی..... ۹۶
- د) منتقدین معاصر..... ۹۶
۳. اصلاح متون..... ۱۰۰
- الف) محمد سید طنطاوی (۱۹۹۶م. - ۲۰۱۰م.)..... ۱۰۱
- ب) احمد الطیب (۲۰۱۰م. - ...)..... ۱۰۲

فصل دوم: عقاید..... فصل دوم: عقاید..... ۱۰۴

۱. مذاهب کلامی..... ۱۰۴
۲. مذاهب کلامی در مصر..... ۱۰۶
۳. الازهر و مذاهب کلامی..... ۱۰۸
- عناوین درسی دانشکده اصول دین..... ۱۱۱
- الف) دروس عمومی ۱..... ۱۱۱
- ب) دروس عمومی ۲..... ۱۱۱
- ج) تفسیر..... ۱۱۱
- د) حدیث..... ۱۱۲
- هـ) عقاید و فلسفه..... ۱۱۲
- و) تبلیغ و فرهنگ اسلامی..... ۱۱۳

فصل سوم: فقه..... فصل سوم: فقه..... ۱۱۶

- مقدمه..... ۱۱۶
۱. پیشینه مذاهب فقهی در مصر..... ۱۱۶
- الف) مذاهب فقهی در آغاز..... ۱۱۶
- ب) ظهور فاطمیان و مذهب تشیع اسماعیلی..... ۱۱۷
- ج) ایوبیان و بازگشت به مذهب سنی..... ۱۱۸
- د) ممالیک و مذاهب اهل سنت (۶۴۸ق. - ۹۲۳ق.)..... ۱۱۹
- هـ) عثمانی‌ها و مذاهب سنی..... ۱۲۰

۱۲۱	۲. مذاهب فقهی در عصر معاصر
۱۲۳	۳. پیشینه مذاهب فقهی در الازهر
۱۲۵	الف) فقه شافعی
۱۳۱	ب) فقه حنفی
۱۳۷	ج) فقه مالکی
۱۴۲	د) فقه حنبلی

۱۴۸	فصل چهارم: تصوف
۱۴۸	مقدمه
۱۵۱	۱. پیشینه تصوف در مصر
۱۵۲	الف) تصوف در عصر فاطمیان
۱۵۳	ب) تصوف در عصر ایوبیان
۱۵۳	ج) تصوف در عصر ممالیک
۱۵۵	د) تصوف در عصر عثمانی
۱۵۹	۲. تصوف و الازهر در دوره محمد علی (عصر رقابت)
۱۶۱	۳. طرق صوفیه مصر
۱۶۴	۴. شورای عالی طریقه‌های صوفیه
۱۶۵	۵. تصوف و سیاست
۱۶۵	الف) پیشینه حضور تصوف در سیاست
۱۷۴	ب) تصوف بعد از انقلاب ۲۰۱۱
۱۷۶	۶. الازهر و تصوف
۱۷۷	الف) پیشینه تعاملات الازهر و تصوف
۱۷۷	ب) رابطه میان طریقت (تصوف) و شریعت (فقه)
۱۸۳	ج) روابط الازهر و تصوف
۱۸۸	د) الازهر و جریان اصلاحی در تصوف
۱۹۱	هـ) الازهر و تصوف در عصر معاصر
۱۹۲	۱. عبدالحلیم محمود و ورود رسمی تصوف به الازهر
۱۹۳	۲. احمد الطیب و تصوف
۱۹۴	۳. همگرایی سیاسی الازهر و مشایخ صوفیه
۱۹۴	۴. مشیخه الازهر و همایش جهانی تصوف (التصوف منهج اصیل للاصلاح)
۱۹۵	۷. امریکا و بهره برداری از ظرفیت‌های تصوف
۲۰۱	۸. صوفیه و سلفیه

بخش سوم: شیعه، تقریب و سلفیه

۲۰۶	فصل اول: الازهر و شیعه
۲۰۶	مقدمه
۲۰۷	۱. پیشینه تشیع در مصر
۲۱۳	۲. انقلاب اسلامی ایران و شیعیان مصر
۲۱۶	۳. شیعیان مصر پس از بیداری اسلامی
۲۱۸	۴. شیعه هراسی در مصر
۲۲۰	۵. الازهر و تشیع
۲۲۱	الف) الازهر ضد شیعه
۲۲۵	ب) الازهر و تعامل با شیعه
۲۲۵	۶. احمد الطیب (شیخ الازهر) و شیعه
۲۲۶	۱. دیدگاه تقریبی
۲۲۸	۲. مواضع مخالف تقریب با شیعه
۲۳۱	فصل دوم: الازهر و تقریب
۲۳۱	مقدمه
۲۳۳	۱. دار التقریب
۲۳۸	۲. جواز تقلید از مذهب جعفری
۲۴۰	۳. شیخ محمود شلتوت و فتوای تاریخی
۲۴۴	۴. الازهر و تقریب در عصر حاضر
۲۴۸	فصل سوم: سلفیه و الازهر
۲۵۰	۱. پیشینه سلفیه در مصر
۲۵۳	۲. سلفیه وارداتی
۲۵۵	۳. شخصیت‌ها و فعالیت‌ها
۲۵۸	۴. جریان شناسی سلفیه در مصر
۲۵۸	الف) جریان‌های رسمی
۲۵۸	۱. جمعیه الشرعیه
۲۵۹	۲. جماعه انصار السنه المحمديه

۲۶۱	 (ب) جریان‌های غیر رسمی
۲۶۱	 ۱. الدعوه السلفیه
۲۶۲	 ۲. سلفیه مدخلی
۲۶۳	 ۳. السلفیه الحریکه
۲۶۳	 ۴. سلفیان مستقل
۲۶۴	 ۵. الجبهه السلفیه
۲۶۴	 ۶. سلفیه و انقلاب مصر
۲۶۴	 الف) موافقان
۲۶۵	 ب) مخالفان
۲۶۵	 ج) مواضع نامشخص و ابهام‌آلود
۲۶۸	 د) گروه خاموش
۲۶۸	 ۷. سلفی‌ها پس از انقلاب
۲۶۹	 ۸. احزاب سلفی
۲۷۲	 حزب سلفی النور
۲۷۶	 ۹. عربستان و احزاب سلفی
۲۷۸	 ۱۰. سلفیان مصر و حکومت
۲۸۱	 ۱۱. سلفیه و الازهر
۲۸۱	 الف) معرفت دینی
۲۸۶	 ب) نفوذ سلفیه در الازهر
۲۸۷	 عربستان سعودی و الازهر
۲۸۹	 ج) الازهر و سلفیه معاصر
۲۹۴	 د) تقابل سلفیه با الازهر
۲۹۷	 منابع فارسی و عربی
۳۰۲	 منابع لاتین
۳۰۳	 منابع اینترنتی

مقدمه

دانشگاه الازهر یکی از مهمترین مراکز علمی جهان اسلام شمرده می‌شود و بدون اغراق می‌توان آن را دروازه گفتگوی میان شیعه و جهان سنی شمرد. این دانشگاه علیرغم افت و خیزهایی که در طول تاریخ خود داشته است، همچنان جایگاه راهبری و پیشاهنگی خود را نسبت به سایر مراکز علمی جهان اسلام حفظ کرده و آراء و نظرات آن همچنان در جهان سنی از مقبولیت مناسبی برخوردار است.

آنچه قابل توجه است این واقعیت است که هرچند در دهه‌های گذشته مراکز علمی مهمی همانند جامعه مدینه، جامعه ام القری، دانشگاه بین الملل اسلامی با سرمایه‌های کلانی در جهان اسلام تأسیس شده‌اند، اما هیچ‌کدام نتوانسته است بر الازهر مصر پیشی گیرند و آوازه‌ای بالاتر از آن در جهان اسلام بیابند.

ضرورت تعامل با الازهر

در این میان وجود برخی از ویژگی‌ها و مؤلفه‌های دانشگاه الازهر مصر ایجاب می‌کند که برای تقابل با رشد و گسترش شیعه هراسی و شیعه ستیزی در جهان اسلام از یک سو، و تقریب میان مذاهب اسلامی از سوی دیگر، از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های این مرکز علمی کهن بهره برداری شود. در مجموع ویژگی‌هایی که الازهر را مستعد

توجه و امعان نظر در تعاملات علمی و تقریب پژوهی می‌کند، به صورت خلاصه عبارت است از:

۱. دانشگاه الازهر، کهن‌ترین دانشگاه و مرکز اسلامی جهان اسلام است که در سال ۳۷۸ قمری تأسیس شده است. این مرکز علمی با قدمتی بیش از ۱۰۰۰ سال، در میان مسلمانان از هویت تاریخی و اعتبار ارزشمندی برخوردار است.

۲. این دانشگاه با تعداد ۱۵۰۰۰ هیأت علمی، ۸۱ دانشکده و شعبه، ۵۰۰۰۰۰ دانشجوی بزرگ‌ترین دانشگاه جهان اسلام است. اگر معاهد یا مراکز پیش از دانشگاه الازهر را به آن بیافزاییم، افزون بر این تعداد، ۱,۵۰۰,۰۰۰ نفر نیز در این مراکز تحصیل می‌کنند.

۳. هرچند دانشگاه الازهر در مصر تأسیس شده است، اما دانشجویان و اساتید، از بیش از ۶۰ کشور در آن تحصیل و یا تدریس می‌کنند و تنها در سال ۲۰۱۵، تعداد ۳۹۶۹۴ دانشجوی خارجی از سراسر جهان در این دانشگاه پذیرفته شده‌اند.^۱

۴. در میان کشورهای اسلامی، مصر از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این کشور خاستگاه جریان‌های اسلام‌گرا و همچنین بسیاری از علمای بزرگ اسلامی است. از این رو جامعه علمی مصر نه تنها بر این کشور، بلکه بر تمامی کشورهای اسلامی تأثیر مستقیم و غیر مستقیم دارد. در این میان الازهر به عنوان مهمترین مرکز علمی مصر، کانون فعالیت‌ها و تولیدات علمی و آکادمیک مصر می‌باشد.

۵. هرچند مذهب مردم مصر شافعی است، اما در دانشگاه الازهر سایر فرق فقهی نیز حضور دارند و به تحصیل و یا تدریس مشغولند و این بدین معنا است که ارتباط با الازهر به معنای ارتباط با تمامی اهل سنت است.

۶. این دانشگاه بر خلاف دانشگاه‌هایی همانند دانشگاه مدینه، ام القری، محمد

1. <http://www.elwatannews.com/news/details/818094>

بن سعود، دانشگاه بین الملل اسلامی، منهجی نسبتاً معتدل دارد و افراط‌گرایی و ضدیت با شیعه در آن کمتر مشاهده می‌شود.

۷. از آنجا که سلفیه و به ویژه عربستان به اهمیت الازهر و نقش آن در جهان اسلام پی برده است، تلاش بسیاری در هدایت این دانشگاه به سوی تفکر سلفی و به ویژه تقابل با شیعه دارد و متأسفانه تا حدودی نیز موفق بوده است که در مباحث آینده به مصادیق آن اشاره خواهد شد. چنین وضعیتی اقتضا می‌کند برای مقابله با فعالیت‌های ضد شیعی سلفیه در این دانشگاه، سریعاً تعاملات علمی جهت شبهه‌زدایی آغاز شود.

۸. از آنجا که مردم مصر توجه و عنایت ویژه‌ای به اهل بیت علیهم‌السلام دارند و این امر به پیشینه ورود اندیشه اهل بیت علیهم‌السلام به این کشور باز می‌گردد، الازهر نیز از این وضعیت تأثیر پذیرفته است و این خود عاملی برای ایجاد زمینه مناسب برای تعامل با آن است. ۹. در الازهر جریان تصوف حضور فعالی دارد و می‌توان از ظرفیت‌های آن همانند تقابل با جریان سلفیه و وهابیت، محبت اهل بیت علیهم‌السلام و... برای ارتباط و تقابل با سلفیه تکفیری بهره برداری کرد.

۱۰. جدای از آن که تمامی قاره آفریقا منطقه‌ای بکر و آماده برای فعالیت‌های فرهنگی است، شمال این قاره که مرکب از کشورهای نیجریه، تونس، مراکش، سودان و لیبی است، به مراتب مهم‌تر از سایر مناطق این قاره است. این در حالی است که نفوذ و ارتباط با الازهر، دروازه ورود علمی به شمال آفریقا است.

۱۱. علیرغم وجود برخی از گرایش‌های سلفی در این دانشگاه، اما تعامل میان شیعه و الازهر، مسبوق به سابقه است و این خود نشانگر امکان ارتباط میان الازهر و جهان تشیع است. به عنوان نمونه تعاملات مرحوم آیت الله العظمی بروجردی و تشکیل

دارالتقريب، سبب شد گفتگوها و شناخت متقابل تا آنجا پيش رود که شيخ الازهر فتواي تقليد پيروان مذاهب اهل سنت، از فقه جعفري را اعلام کند و يا کتاب‌هايي مانند تفسير مجمع البيان، تذکره علامه و... در اين دانشگاه به چاپ رسد. چنين وضعيتي نشانگر اين واقعيت است که اگر اين تعاملات به درستي تعريف و مديريت شود، زمينه برای ارتباط و تعامل، بيش از پيش فراهم خواهد شد و با توجه به تجربه تاريخي پاسخگو خواهد بود.

۱۲. هرچند تمايل به اهل بيت عليه السلام در مصر به شدت زياد است و حتي گرايش به شيعه در اين کشور افزايش يافته است، اما همين عامل و همچنين فعاليت سلفيه و عربستان سبب شده است که پس از عربستان، مصر بيشترين تبليغات ضد شيعي را در فضاي شبکه‌هاي ماهواره‌اي و همچنين سايت‌ها و فضاي مجازي سامان دهد. اين وضعيت با توجه به ظرفيت‌هايي که در مورد الازهر ذکر شد ضرورت توجه ويژه به مصر از طريق الازهر را دوچندان مي‌کند.

۱۳. هرچند دولت‌هاي مصر، ارتباط نزديکي با رژيم اشغالگر قدس داشته‌اند، اما توده مردم مصر و همچنين اساتيد و دانشجويان الازهر نسبت به اسرائيل به ديده نفرت نگريسته و مي‌نگرند. اين وجه اشتراک الازهر و جمهوري اسلامي ايران مي‌تواند نقطه مشترکي در همگرایی سياسي نخبگان مصر و جمهوري اسلامي ايران باشد.

۱۴. يکي از راه‌هاي تقابل با سلفيه و پروژه شيعه هراسي و شيعه‌ستيزي استفاده از ظرفيت‌هاي مراکز بزرگي همانند الازهر است. هميش گروزي نشان داد که تا چه اندازه الازهر نسبت به عملکرد سلفيان در جهان اسلام نگران است. به همين سبب گسترش روابط شيعي - سني در سطح الازهر از يک سو، ديدگاه نادرست اهل سنت را نسبت به معارف شيعي تصحيح مي‌کند، و از طرف ديگر، جبهه متحدی در برابر سلفيه ايجاد خواهد کرد.

تحقیق حاضر، مقدمه‌ای است برای آگاهی اندیشمندان با ظرفیت‌های ال‌زهر و زمینه‌ای است برای تدوین سیاست‌های کلی برای ارتباط علمی با دانشگاه ال‌زهر. بی‌تردید هرگونه برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و تدوین راهبرد و راهکار بیش از هر چیز نیازمند شناخت می‌باشد که این تحقیق کوشیده است اطلاعات اولیه را در اختیار مخاطبان قرار دهد.

در پایان از جناب حجة الاسلام والمسلمین دکتر زمانی رایزن سابق جمهوری اسلامی ایران در مصر که در روند انجام این تحقیق آراء و نظرات ارزشمند خود را ارائه نمودند، تشکر و قدردانی می‌شود.

همچنین از حجة الاسلام والمسلمین دکتر سید حامد موسوی که در تنظیم محتوا و بازخوانی اثر مساعدت نمودند، تشکر می‌کنم.

سیدمهدی علیزاده موسوی